Чорна рада (скорочений стислий переказ)

Пантелеймон Куліш

Пантелеймон Куліш
Чорна рада

Скорочений стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.
Авторські права на переказ належать Укрлібу

I

Весна 1663 року. Двоє вершників з боку Білгородського шляху, не доїжджаючи дві чи три версти до Києва, звернули до Хмарища – хутора козака Череваня. Один з вершників – молодий козак, другий – піп, що скидався на старого козарлюгу.

Хмарище було оточене гаями і нагадувало невелику фортецю. На воротах вершників зустрів ключник Василь Невольник, який впізнав у одному з гостей паволоцького полковника Шрама. Молодший вершник був сином Шрама і звався Петром. Василь Невольник – невеличкий, похилий дідусь, побачивши Петра, сказав, що коли таких козаків припливло хоча б дві чайки до Кермана, то він би не був так довго в неволі.

Старий Шрам запитав у Василя, де ж пан Черевань. Ключник розповів, що Черевань мало куди тепер виходить.

А хто ж такий Шрам? Сам він був попом, але коли піднялись козаки з гетьманом Остряницею, то він устряв до козацького війська, бо гарячий був чоловік, який не терпів знущання поляків над українцями. Католицькі пани з українськими перевертнями уклали унію, наставили уніатських попів у церквах і гнобили народ. Нікому на це було жалітися, бо й самого короля тримали в руках сенатори, великі пани та єпископи. Козацька старшина і реєстрові козаки теж не могли допомогти. Уся надія була на козаків запорізьких, які "старшину свою самі з себе вибирали і гетьману коронному узяти себе за шию не давали". От і виходили з мечем та огнем проти ворогів рідного краю гетьмани козацькі – Тарас Трясило, Павлюк, Остряниця. А коли піднявся батько Богдан Хмельницький на боротьбу, отоді вже "розлилась козацька слава по всій Україні..."

Шрам за десять років від Остряниці до Хмельницького сидів зимовником серед дикого степу на Низу, взявши собі за жінку туркеню. Він проповідував рибалкам і чабанам запорозьким; побував на полі й на морі з низцями; видав не раз і не два смерть перед очима. Тож коли піднявся на ляхів Хмельницький, то мав зі Шрама велику користь і підмогу. Шрам мав таке ім'я, бо в боях його було пошрамовано вздовж і впоперек.

Минули десять років Хмельниччини. Сини Шрамові підросли і допомагали батькові у походах. Двоє полягло під Смоленськом, лишився тільки Петро. Сили покинули старого Шрама, і він знову почав служити Богові, а сина посилав до військового обозу. Та коли в Україні знову почалися негаразди, коли гетьманською булавою почали гратись, мов ціпком, Шрам не міг заспокоїтися. Панотця Шрама вибрали паволоцьким полковником, і гетьман Тетеря мусив змиритися з таким дивом. Шрам думав-думав, як би Вкраїну на добру дорогу вивести. А подумавши, пустив поголоску, що нездужає, і передав осаулові Гулаку свій пірнач. Сам же виїхав кудись ніби-то для відпочинку.

II

Гості застали Череваня на пасіці, коли слухав гру кобзаря, сліпого Божого Чоловіка, який ходив без проводиря, у латаній свитині і без чобіт, а грошей носив повні кишені і за них викупляв невольників. За це поважали його козаки, як батька. Саме Божий Чоловік викупив з турецької каторги Василя Невольника, а Черевань дав на це гроші.

Черевань радів, коли побачив Шрама. Зрадів і Божий Чоловік, зачувши знайомий голос. Шрам говорив, що їде на прощу до Києва.

Господар запросив усіх до столу. Шрам почав розпитувати Божого Чоловіка, чи знає він, що діється за Дніпром. Дід сказав, що немає ніякого ладу між козаками. Старшини багато, а ніхто нікого не слухає. Тоді полковник Шрам запитав про Сомка. Кобзар відповів, що Сомко хоч і розумом, і славою узяв над усіма, але йому не дають гетьманувати, бо він не хоче кланятися московським боярам. Запорожці ж своїм гетьманом звуть Брюховецького.

Шрам знав Івана Брюховецького як Іванця, котрого за щиру службу любив Хмельницький і радив своєму синові Юркові його слухати. Хмельниченко так і робив. Сомко доводився Юрієві дядьком, і йому не подобалося, що хтось орудує племінником. Одного разу старшина радилася, а Іванець і собі пристав до гурту, щось сказав. Сомко спалахнув і сказав Юрасю, що не личить старому псу мішатися в їхню компанію. Уночі Сомко піймав Іванця біля свого ліжка з ножем. Військова рада присудила відрубати тому голову, але Сомко придумав гіршу кару: звелів посадити Іванця верхи на свиню й провезти по всьому Гадячу. Після того сорому Іванець став збирати гроші, годити кожному. Випросив у Юрася чин хорунжого, а коли той пішов у ченці, Іванець, маючи ключі від гетьманської скарбниці, підчистив усе срібло та й махнув на Запорожжя. А там як сипнув грошима, то запорожці за ним роєм: "Іван Мартинович, Іван Мартинович!" І з усіма він обнімається, братається та горілкою поїть. Запорожці його так вподобали, що зібрали раду та й обрали кошовим.

Шрам засмутився, а Василь Невольник сказав, що переведеться, мабуть, нінащо славне Запорожжя, коли такі гетьмани керують. Тоді Шрам признався, що їде він не в Київ на прошу, а в Переяслав, до Сомка. Шрам хотів, щоб Сомко усю Україну об'єднав під однією булавою.

Полковник просив Божого Чоловіка їхати з ними, може, його ради послухають. Та Божий Чоловік, сказав, що це не для нього. Крім того, йому не подобаються сучасні

звичаї, коли хлопці з бандурками тільки й грають до танців заради горілки.

III

Тим часом Петро Шраменко зайшов у пекарню і розмовляв з Череванихою і її дочкою Лесею. Петро і Леся сподобалися одне одному. Черевань жартував потім, що Петро – жених для його Лесі.

У Череваня була гарна світлиця, як в заможного козака. Дивним було лиш те, що на стінах були полиці зі скарбами, які Черевань на війні здобув. Бо коли палили козаки шляхетськії двори і княжецькії замки, то все те мішками виносили. Ще по стінах висіла коштовна панська зброя та інше військове спорядження.

Черевань підвів Петра до Божого Чоловіка і розповів, що це той самий хлопець, який переплив під кулями річку Случ, пробрався в польський табір, убив хорунжого й приніс його корогви до гетьмана. Божий Чоловік поклав Петрусеві на голову руку й сказав, що це добрий козак, великої відваги, буде він довговічний, на війні щасливий, ні шабля, ні куля його не візьме, а помре своєю смертю.

Черевань став пригощати гостей. Прийшла і Череваниха, яка стала розпитувати Шрама про його наміри. Дізнавшись, що панотець їде на прощу, вирішила й собі поїхати з ним, бо нікуди не їздить. Хотіла й до брата під Ніжень заїхати. Черевань сказав, що її брат Гвинтовка живе добре, по-панському, його вже й князем прозвали. Череваниха вважала, що брата так звуть через жінку-полячку, княгиню з Волині.

До світлиці зайшла Леся, гарна, як квітка. Батько на старості дуже пишався нею. Шрам спитав Череваня, чи не погодився б він віддати свою дочку за його сина. Той радо дав згоду, подав руку, вони обнялися й поцілувалися. Петро від радості не знав, на яку ногу й стати. А Леся ніби злякалася та й сказала, що треба питати й маму, яка вийшла з хати. Коли Мелася Череваниха повернулася, то сказала, що не все так швидко робиться, і перед тим, як заручити дітей, обом родинам треба поїхати в монастир на прощу, щоб Бог дав дітям і здоров'я, і талан на все життя. Так і відставилося сватання. Старі думали, що ще вспіють з козами на торг, а Петро здогадався, що Череваниха має на думці якогось іншого зятя. І напала на козака велика туга.

Вранці всі зібралися в дорогу. Петро на коні не відступався від ридвана, у якому сиділа Леся з матір'ю. Хлопець сказав Череванисі, що він до них із щирим серцем, а вони до нього з хитрощами, а як є хто інший на прикметі, то хай скажуть. Мати знову відповідала загадками, мовляв, і є, і нема. Жінка розповіла дивний сон, який їй приснився, коли ще вона ходила Лесею. У сні вона бачила ясну панну, до якої з'їхалися усі козаки, славні лицарі з усього світу. Вони стали змагатися за ту панну, битися між собою. Раптом приїхав молодий гетьман і забрав собі дівчину. Ворожка пояснила цей сон так: буде в Череванихи дочка, дуже красива, будуть з неї дивуватися пани й гетьмани, а її суджений буде красивіший та знатніший за всіх панів і гетьманів. І справді, один серед гетьманів сказав Череванисі, щоб не віддавала дочки, бо він чекатиме, поки дівчина виросте, тоді візьме її за дружину. Петра прикро вразила розповідь Череванихи.

Скорочений стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.
Авторські права на переказ належать Укрлібу

IV

Вони прибули до Києва, який тоді мало не весь містився на Подолі. Прочани їхали вузькими завулками. Раптом побачили, що дорога перегороджена возами, а за ними юрба людей. Петро під'їхав до возів і побачив, що люди сидять перед килимом із пляшками та їжею. Були то міщани (їх ще дражнили личаками, бо їм не дозволялося носити зброю і вдягатися в дорогий одяг, кармазини; козаків же прозивали кармазинами). Петро сказав, що паволоцький Шрам просить пропустити його через табір. Молодого козака впізнали, стали жартувати, а коли побачили старого полковника, розтягли вози й вийшли назустріч. Попереду йшов Тарас Сурмач, який так прозивався тому, що служив у Шрама сурмачем. У Сурмача народився син і він хотів пригостити і подорожніх, але вони відмовилися. А міщани вже давно на городове козацтво і старшину важким духом дихали. Міщани стали ремствувати, що вони тільки тоді козакам потрібні, як треба виручати з польського ярма. Шрам почав докоряти їм, що не допомогли козакам у битві під Берестечком, і місто своє здали Радзівіллу без бою; а відвоювати його допомогли знову ж таки козаки. Почалася сварка, міщани звинувачували козаків, а Шрам захищався: коли б не козаки, то міщан уже б давно ляхи задушили або погнали татари в Крим. І додав, що всякому своє: козакам – шабля, міщанам – терези та торгівля, а селянам – плуг та борона. Громада загула, стала погрожувати козакам чорною радою і заступництвом січових братчиків. Ледве панотець Шрам угамував міщан розважливим словом. Тарас вибачився й пропустив прочан далі.

Шрам розумів, що проклятущий Брюховецький мутить воду серед низових запорожців. Черевань хотів розважити Шрама й сказав, щоб він не переймався, адже їм є що їсти й пити, і в чому походити, тож можна сидіти вдома і їсти "хліб-сіль з упокоєм". Панотець розгнівався й назвав свого товариша Барабашем. Черевань образився, але щоб не залишатися з таким паскудним прізвищем, пообіцяв, що поїде зі Шрамом за Дніпро і готовий до всього. Шрам аж повеселішав, як побачив, що ще не перевівся в Череваневі козацький дух.

V

Наші прочани відвідали дерев'яну церкву гетьмана Петра Сагайдачного. Потім вони побачили, як запорожці зі світом прощаються. Бо коли доживе було котрий запорожець до великої старості, що воювати більше не здужає, то влаштовує свято, а після нього їде до Межигорського спаса, в монастир, щоб доживати там, "спасатись", коли все товариство і вся суєта мирська залишиться за ворітьми. Козак віддає все, що має, на церкву і вдягає волосяну сорочку. Так і сьогодні саме було таке свято у козаків.

Шрам, хоч і сердився на запорозьких козаків, але задивився на них і собі. Хоч і багато ті шкоди діяли, але любили їх люди. Мабуть, тому, що не треба їм було нічого, а волю і звичаї берегли завжди, готові були стати на захист краю.

Черевань сказав, що коли б не був жонатий, то зараз би подався на Запорожжя. Але Шрам його зупинив, сказавши, що чесному чоловікові стидно прилучатися до цих розбишак. Перевелися тепер запорожці. Колись туди втікав щонайкращий люд, а тепер там гольтіпаки, або злодюга, або дармоїди.

Шрами з Череванями поспішили до іншого монастиря, бо надійшли запорожці й хижо стали поглядати на Лесю. Один з запорожців був здоровенний, опасистий, з довгою, густою чуприною. Другий був молодий високий козак, але вгадувалося в ньому щось азіатське. Череваниха злякалася тих двох запорожців.

Коли вони їхали крутою й покрученою дорогою, і карета відстала від вершників, а Петро вже не їхав біля жінок, Череваниху з Лесею наздогнали ті самі запорожці, яких вони злякалися ще в монастирі. Козаки їхали по обидва боки ридвана й говорили ніби між собою, що такої дівки гарної вони зроду не бачили. Один казав, що міг би її поцілувати, а другий говорив, що це сало не для кота. Леся злякалася ще дужче, щоб на неї не напали, але Василь Невольник заспокоїв її, що молодці лише жартують.

Тих два козаки звалися Кирило Тур і Богдан Чорногор. Старший запорожець гукнув до свого побратима Богдана, що він Січ поважає, як матір, але задля такої дівчини можна покинути і батька, і матір. І сказав, що хоч так, хоч сяк, а дівчина ця буде його. Закине її в сідло, та й помчить у Чорну Гору, куди ще раніше запрошував його товариш. Ні жива ні мертва, Череваниха ледве наздогнала своїх, а запорожці пропали.

VI

У Печерському монастирі Шрам вистояв службу, а потім ходив біля надгробків, сумно думаючи, що всяка слава, всяке багатство – "суєта суєт", бо смерть рівняє всіх.

Коли Черевані із Шрамами повернули до печер, вони побачили якогось чоловіка в дорогому кармазині, високого й вродливого, з великим почтом. То був Сомко, який зрадів, побачивши Шрама, а Лесю назвав своєю нареченою. Петро здогадався, що за гетьман снився Череванисі, тільки дивно, що про це нічого не знав сам Черевань. Його жінка, очевидно, справлялася й за себе, і за чоловіка. Тепер уже Петрові нічого було думати про Лесю. Був він козак значний і вродливий, та Сомко кращий, нічого з ним і мірятись.

В літописах писали, що Сомко був високий, огрядний, кругловидий, русявий. Шрам називав Сомка ясним соколом, а Сомко Шрама – батьком.

За столом Шрам аж заплакав, бо хвилювався за долю України. Він переживав, що окаянний Тетеря торгується з ляхами за християнські душі, і десять гетьманів хапається за булаву, а що Вкраїна розідрана надвоє, про те усім байдуже. Сомко говорив, що вся старшина від Самари до Глухова зве його гетьманом і присяглася його слухати. Що ж до Васюти, то це старий дурень, усі над ним сміються, а Іванець гетьманує лише над п'яницями. Тоді Шрам нагадав, що Васюта відправив у Москву лист проти Сомкового гетьманства, а Іванця в Січі оголосили гетьманом. А ще йдуть поголоски про чорну раду. Сомко заспокоїв Шрама, сказав, що зітре запорожців на макуху, а дурну чернь навчить шанувати гетьманську зверхність. У Шрама аж з душі відлягло, а Сомко висловив надію, що обидва береги Дніпрові схиляться під одну

булаву.

Далі перейшли до справ особистих. Сомко сказав, що недобре бути чоловікові одному, у гетьмана повинна бути гетьманша. Й оголосив, що давно вже домовився з панією Череванихою про її дочку Олександру, то ж просить благословення батька й матері. Череваниха благословила, а Черевань від подиву й слова не зміг вимовити. Він сказав, що вчора вже відбулося "пів заручин" із Петром Шрамом. Старий Шрам сказав, що не знав про домовленість, то ж краще віддасть Петра в ченці, аніж стане на дорозі в гетьмана. І поблагословив молодих.

До хати зайшов запорожець Кирило Тур. Шрам зауважив, що не годилось би Сомкові водитися з Туром, але Сомко відповів, що й між них є багато хороших людей, хоч Кирило удає з себе ледащицю і характерника. Кирило Тур виявився тим самим запорозьким отаманом, що врятував колись Шрама від смерті.

VII

Сомко став розпитувати Тура, як він опинився в Києві. Той відповів, що проводжав старого козака до Межигірського Спаса, а відбилися вони зі своїм побратимом від товариства тому, що побачили Лесю. Коли Сомко засміявся і сказав, що то його молода, Кирило відповів, що це його не лякає, важливо одне: дівчина зовсім його причарувала, і він хоче повезти її в Чорну Гору. Це таке ж святе місце, як і Січ, тільки там не цураються, як на Запорожжі, жінок. Кирило сказав, що вкраде Лесю. Дівчина налякалася і заплакала. Мати відвела її в кімнату, а козаки лише посміялися.

Сомко признався Шрамові, що в Києві він не заради сватання. Йому треба твердо стати в місті, запастися провізією і порохом, досягти угоди з москалями, тільки спершу треба зложити докупи обидва береги Дніпрові.

Тим часом Леся боялася, щоб Кирило Тур не викрав її. Вона лежала в кімнаті, і нікому з козаків до неї не було діла, навіть Сомку, який думав лише про гетьманські порядки. Вона любила Сомка ще з дитинства, але не так складалася їхня любов, як собі гадала.

Надвечір повернувся Кирило Тур й сказав, що зовсім уже готовий у дорогу. Він усе жартував та розказував, як викраде молоду. Козаки не вірили й сміялися його вигадкам. Шрам остеріг Сомка, що цей запорожець справді навіжений, але гетьман заспокоїв, сказавши, що Тур не раз виручав його з великої біди. Найбільше уподобав Кирила Тура Черевань, обнімав його та цілував. А той усе дивувався – у них крадеш, а вони тебе цілують.

VIII

До півночі вже всі спали, лиш Петро не міг заснути, ходив гаєм. Раптом він почув тупіт коней. Вершники тихо розмовляли. Петро впізнав голоси Кирила Тура і його побратима, які збиралися викрасти дівчину. Петро хотів врятувати Лесю, але подумав, що це справа Сомка. Поки так роздумував, знову почувся тупіт коней. Петро кинувся на подвір'я, ухопив коня, шаблю, сказав Василю Невольнику про викрадення й помчав.

Тур лякав Лесю, що коли хто наздожене їх, то живою свою здобич він не відпустить. Та молодий Шраменко уже доганяв їх. Аж тут вузенький місток над проваллям.

Запорожці перескочили його, і Кирило розібрав дошки, покидав їх у провалля, сказавши, що зараз подивиться, чи гіден Шраменко з ним битися, чи ні. Петро вирішив перестрибнути сам. Він розігнався і стрибнув, але берег під ним відколовся, і козак ледь не загримів у провалля. Аж тут підскочив Кирило й ухопив його за руку, похваливши при цьому за стрибок і сказавши, що тепер радо буде з ним битися. Шраменко відповів, що тепер у нього рука не підніметься на Тура, хай він віддасть дівчину без бою. Але Кирило тільки засміявся й сказав, що цього ніколи не буде.

І розпочалася битва. Мабуть, ще ніколи не сходилися такі сильні супротивники. Билися, поки не зламалися шаблі. Далі вирішили змагатися на кинджалах. Аж ось із лісу вискочила погоня. Тільки доскочили до провалля, як Кирило Тур і Петро одночасно вдарили один одного в груди так сильно, що й повалилися обидва, як снопи.

IX

Леся кинулася до Петра. Забула й за сором, затулила рану хусткою, а кров так і ллється. Впала на плече, плаче, голосить, серденьком називає. Підскочив Шрам, став перетягувати рану синові. А Сомко кинувся рятувати Кирила Тура і сказав, що молода знайшлась би й друга, а от Кирила Тура другого не буде. Леся це почула, і її серце навіки відвернулося від Сомка. Звідкись наскочили запорожці, дізналися, в чому справа, і забрали Тура із собою, сказавши, що вони його вилікують. А Череваниха наказала везти Петра у Хмарище, бо він бився за Лесю, і вони тепер лікуватимуть хлопця.

Черевань запросив гетьмана до себе в гості. Козаки пили, їли, бенкетували, вирішували свої військові справи. А Леся тільки й знала, що копала коріння, варила зілля та сиділа над недужим. Допомагав їй Василь Невольник. Петро мов удруге на світ народився. Крізь марення він бачив, як Леся про нього турбується, як любить його. Але Леся переживала, що їй доведеться тратити молоді літа з Сомком. Пізно розпізнала дівчина, що він козак не до любощів. Але треба коритися долі.

Коли Петро став очунювати, Леся все рідше до нього заходила, соромилася, ніби боялася. Тоді козак сказав їй, щоб не крилася, була йому за сестру, раз не судилося їм бути разом. Леся тільки заплакала. Не раз після тієї розмови заходила до Петра, співала сумні пісні й вдивлялася в очі коханого.

Сомкові прийшла на хутір звістка, що до Переяслава прибувають воєводи від царя, і швидко виїхав. Шрам із сином поїхали з Сомком, а Черевань із Лесею – до жінчиного брата Гвинтовки під Ніжень. Коли ж збереться гетьманське весілля, мали схилити старшину до походу на Тетерю і об'єднання України під одним гетьманом.

У дорозі Сомка наздогнав переяславський сотник Іван Юско і повідомив, що зіньковський, миргородський і полтавський полковники перейшли на бік Брюховецького. Сомко гірко засумував і надумав зібрати військо, щоб провчити зрадників. Але Шрам заперечив, бо вийде замість війни з недоляшком Тетерею війна між сьогобічними полками. І порадив гетьманові їхати в Переяслав та писати листи до всіх полковників, відкрити їм очі й просити схаменутися. Сам же Шрам надумав їхати з Череванем у Ніжень і схилити на бік Сомка Васюту. Після цього Шрам із Сомком сумно

розпрощалися й поїхали кожен у свій бік.

Дорогою до Ніжина Шрам бачив, що скрізь народ говорить про чорну раду. Хотіли зробити перепис, щоб тільки потомствені козаки одержали козацькі вольності, а ті козаки, що походили із селян, – повернулися до праці на землі. Та ніхто не хотів втрачати своїх козацьких привілеїв. Нарешті до козацького реєстру записали заможних, які могли на коні й при зброї виїжджати до обозу. Піших же записали в поспільство (селянство), крім міщан, які займалися в місті торгівлею. Багато поляків повилазили знов із Польщі та повипрошували в гетьмана батьківщину або материзну. Шрам розумів, що запорожці під орудою хитрого Іванця спеціально розворушують у народі старі образи та кривди, щоб привести до скликання чорної ради і забрати владу у свої руки.

Скорочений стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.
Авторські права на переказ належать Укрлібу

X

Шрам приїхав до хутора Гвинтовки, що стояв недалеко від Ніжина. Він став розпитувати в ковалевої жінки, чи дома пан осавул. Та відповіла, що вдома, бенкетує із запорожцями, бо вони ж тепер перші люди в світі і цар подарував їм усю Вкраїну. Старий полковник розлютився і пішов геть.

Полковник зустрів Божого Чоловіка і довідався, що той лікує Кирила Тура. За це йому платять, а гроші потрібні для викупу невільників. Шрам обурився, що Божий Чоловік відігріває оту гадюку, що ледь його сина не спровадила на той світ. Але Божий Чоловік сказав, що йому всі рівні, він в їхні свари та чвари не мішається. А ще повідомив, що Васюта поїхав на якусь раду в Батурин.

Шрам повернув до хутора. У Гвинтовки був багатий панський будинок, сам хазяїн щойно повернувся з полювання. Він запросив гостей до хати.

Гвинтовка жалівся, що прості люди похваляються проти "городової" старшини. Стали такими сміливими, що навіть шапки не скидають, коли побачать значного козака на вулиці. Шрам запитав хазяїна, на чиєму ж він боці. Той відповів, що на гетьманському. Тоді старий полковник спитав Гвинтовку, чому ж він водиться із запорожцями. Гвинтовка заперечив, а слугам наказав прогнати прохачів-"личаків" з двору. Шрам зауважив, що так робив лише звір Єремія Вишневецький. Гвинтовка скипів, вихопив шаблю і сказав, що може простити такі слова лише панотцеві, а за Україну він радий повсякчас вийняти шаблю.

Черевaнисі й Лесі було шкода Гвинтовчиної жінки-полячки, яку чоловік "покозачив", бо була раніше княгинею, а тепер мусила відповідати перед козаками за всі польсько-шляхетські гріхи.

Раптом почулося запорозьке привітання "Пугу!" Хазяїн змішався перед гостями, але діватися було ніде, довелося запрошувати до хати батька Пугача, запорозького кошового, а з ним і декілька міщан. Шрам із докором сказав Гвинтовці, що, мовляв, ось як він із запорожцями не знається, але той відповів, що тепер на Вкраїні усе

перемішалось. Панотець понуро зауважив Гвинтовці, що не їздити їм одним шляхом.

Господар любенько став запрошувати батька Пугача до столу, але той сказав, що не сяде вечеряти з тими, хто неправду чинить, бо Гвинтовка відібрав волів у міщан тільки за те, що ті нарубали хмизу в міському гаю. Гвинтовка відповів, що це його гай. Міщани ж доводили, що це їхній гай споконвіку. Гвинтовка говорив, що поки козаки билися з ворогами, міщани позахоплювали все. Пугач сказав, що козаки позасідали в містах і всім керують. Гвинтовка вирішив не сваритися і звелів віддати худобу, а Пугача ще раз запросив на вечерю. Той відмовився й пішов. Гвинтовка став зганяти злість на княгині.

XI

Вставши вранці, Петро побачив, що батькового коня вже немає – махнув старий у Батурин до Васюти. Хлопцеві було тяжко на серці через нещасливе кохання. Він вирішив піти на Запорожжя після смерті батька, поробити човни власним коштом і вести лицарське життя.

Петро гуляв і забрів на якийсь хутір, де зустрів Кирила Тура. Козаки зустрілися, як давні друзі, ніби й не було між ними смертельної бійки. Кирило розповів, що його побратим готується до чорної ради в Ніжені, і тепер запорожці на чолі з Брюховецьким зададуть перцю "городовій старшині". Петрові аж мороз по спині пішов від таких речей. Хлопець подумав, що треба сповістити батька, але згадав, що той у дорозі. Друга думка його була про Лесю: боявся, щоб і їй не дісталося у цих козацьких чварах або знову не викрав Кирило Тур. Та Кирило уже не думав про Лесю. Він лікувався вдома і запросив Петра туди. Мати Кирила була рада гостеві та проклинала Запорожжя, яке відібрало у неї спочатку чоловіка, а тепер сина. У хату зайшов батько Пугач і звелів Кирилові збиратися. Мати і Кирилова сестра заплакали. Пугач не зважав на плач, сказав, що Тура чекає козацька розправа за той сором, який він наробив товариству. Кирило почав заспокоювати матір та сестру. Коли Пугач і Кирило поїхали, мати попросила Петра поїхати за ними й подивитися, що зроблять із її синочком.

XII

Петро поїхав слідом і опинився в урочищі Романовський Кут, де було багато людей у чорних сорочках, мабуть, самих бурлак та гольтіпак, яким Брюховецький пообіцяв дати на пограбування Ніжень. Усі вихваляли Брюховецького, кобзарі співали, грали на кобзах та бандурах, походжаючи між людом. Петро помітив, що козаки тут не відрізняються одягом від голоти, вони не одягали звичних своїх кармазинів. Козаків можна було пізнати лише по оселедцях та дорогій зброї.

Шраменко роздивлявся скрізь, шукаючи Тура, а побачив самого Брюховецького – чоловічка у короткій старенькій свитині, у полотняних штанях, шкапових чоботях. Лиш шабля була золота. І постать, і врода в його була зовсім не гетьманська. Очі його бігали, наче чигали на людину. Він називав усіх своїми дітками, бідкався, чим одягти своїх козаків, як прохарчувати, адже він і сам як обносився.

Зажурився Петро, побачивши, яку небезпеку становить Брюховецький для долі України. Раптом усіх почали скликати на раду – судити Тура. Суд розпочав батько

Пугач і говорив, що Кирило зв'язався із бабами. Тура вирішили покарати киями біля стовпа. Його прив'язали вірьовками до стовпа. Козаки повинні були підійти до стовпа, випити, калачем закусити, взяти кий і добре вдарити винуватого по спині.

На обороні Кирила стояв його побратим. Він одного вмовляв, іншому нагадував про Турову послугу, якогось просто сварив, і той відходив. Пугач так відважив Кирилові києм, що в того аж кістки захрумтіли. Кирило мужньо переносив інші удари, навіть жартував. Богдан Чорногор просив товариша кріпитися до обіду, після якого буде вільний.

Після покарання відбувся обід, а потім Кирило і Петро рушили до Кирилової домівки. Дорогою Кирило запропонував Петрові йти в запорожці. Шраменко сказав, що він і сам про це думав. Далі спитав Тура, чому він іде проти Сомка. Той став відповідати примовками та відмовками, словами Святого письма, так що Петро нічого й не зрозумів.

XIII

Старий Шрам поспішав до Батурина. У Борзні панотець заїхав відпочити до свого давнього приятеля сотника Білозерця. Той розповів Шрамові про останні події. Васюта Золотаренко збирав раду у Батурині та під загрозою смерті примушував старшину присягнути йому як гетьману. Козаки йому говорили, щоб дав потримати булаву молодим та не виставляв Сомка перед Москвою зрадником. Продовжували, що запорожці його обманули і не будуть за нього, адже їх Іванець підкупив, а від Васюти їм тільки подарунки потрібні. Золотаренко засмутився, а старшина в цьому безладі його мало не вбила.

Раптом прийшов лист від Сомка із Ічні. Він написав Васюті, щоб він не губив Батьківщину. Сомко питав, чи не краще люду буде під його рукою, аніж під Іванцевою. Настав час козакам свою честь відстоювати. Сомко запросив усіх вірних йому збиратися в Ічні. Васюта разом із усією громадою поїхали із Батурина.

Шрам сказав, що і їм слід негайно їхати, незважаючи на втому. По дорозі полковників зустрів гінець і сказав, що тепер треба їхати вже не в Ічню, а в Ніжень, бо туди рушила вся старшина, присягнувши у церкві на вірність Сомкові.

Незабаром чоловіки зустрілися з гетьманським військом, із Сомком та Васютою. Сомко підбадьорював Шрама, говорячи, що тепер буде все гаразд – вірні йому Лубенський, Прилуцький, Переяславський та Чернігівський полки він відправив зі своїм генеральним писарем Вуяхевичем під Ніжень. Шрам сумовито похитав головою й сказав, що не довіряв би гетьманського бунчука генеральному писареві в цю смутну годину.

Коли в'їхали в місто, дорогу перегородила процесія: несли мертвого. За труною йшли самі міщани: жодного в кармазинах. Якщо і йшли козаки, то тільки прості – ні одного сотника чи отамана. Вони не бачили і не вітали ні гетьмана, ні Васюти зі старшиною.

Сомко приїхав у свій табір, де панувало безладдя. Генеральний писар вгамовував козаків образливими словами. Сомко побачив це, відібрав бунчуку писаря і прогнав

його. Козаки, зачувши голос гетьмана, трохи втихомирилися.

Під'їхав Іванець із своїми запорожцями. Шрам попросив Сомка довірити йому бунчук. Той мовчки віддав козацьку святиню старому полковникові. Панотець до ранку порядкував у таборі, підсідав до козаків, умовляв їх то словом Христовим, то спогадами про Хмельниччину. А слідом ходив, як диявол, зрадник Вуяхович і розсипав гіркі слова в козацькі душі, підбурював на чорну раду.

XIV

А в домі Гвинтовки в цей час свої негаразди. Жінки не могли потоваришувати щиро з господинею, бо була вона великою панею, та ще й католичкою. Черевань помітив, що Гвинтовка вже не такий щирий і товариський козак, як колись.

До Гвинтовки приїхав ніженський сотник Гордій Костомара і попросив поїхати в місто навести лад, де міщани справляли разом із простими козаками поминки так, що городова старшина боялася і носа виткнути за ворота. Гвинтовка відмовився й сказав: "Моя хата скраю, я нічого не знаю". Навіть сестра, Череваниха, зауважила, що їй стало страшно від братових речей і поведінки.

Повернувся Шраменко, розповів про побачене. Черевані вжахнулися, а Гвинтовка тільки всміхався. Наступного дня Гвинтовка прислав козака до Петра і Череваня, щоб ті вдягали білі сорочки, жупани та їхали на раду в Ніжень. Княгиня прислала їм нові стьожки до комірів. Петро здивувався, чому вони блакитні, а не червоні, як звикли носити козаки. Потім подумав, що це нова польська мода, і вдягнув.

Виїхали поспішно. Василь Невольник поїхав за своїм паном. Перед містом юрма вкрила все поле. Видно було царський намет і московське військо з боярами. З правого боку став Брюховецький, а з лівого – Сомко з військом. Тут тільки помітив Петро, що червоних стрічок у комірах козаків дуже мало, все більше блакитні. І зрозумів, що це щось лихе задумано.

Брюховецький зі своїми запорожцями був у голубому жупані. Вийшов і Сомко зі своєю старшиною. У руках гетьман тримав золоту булаву Богданову. Молодий Шраменко милувався гетьманом і з сумом думав, що мало в нього залишилося прихильників, вірних душ.

Брюховці обізвали Сомка переяславським крамарем. Гетьман гордо відмовив, що він не буде слухати голодранців. Народ збунтував ще більше, ледве його угомонили старі січовики.

Ось ударили голосно в бубни, засурмили в сурми. З царського намету в пишному вбранні вийшов князь Гагін з думними дяками. Його підручні винесли царську корогву, подарунки від царя старшині з гетьманом. Князь став зачитувати царську грамоту. Задні, сільська голота, нічого не чули й стали викрикувати, що хочуть гетьманом Брюховецького. Сомкові прихильники це почули й стали вигукувати свого. Зчинився галас. Спочатку кричали, потім зчепилися битися. Запорожці схопили Іванця за руки, посадили на стіл і булаву й бунчук до рук дали. Шрам закричав своїм, щоб спихали Брюховецького, а саджали Сомка. Кинулись купою до столу, але запорожці почали бити всякого, хто не з блакитною стрічкою. Вирвали в Сомка бунчук, переломили

надвоє, відняли й булаву. Оглянувся гетьман – а при ньому тільки жменя старшини, кругом одні запорожці. Нічого не залишалося Сомкові і його старшині, як відступити через царський намет до своїх коней. Царське військо пропустило їх і заступило від запорожців.

Прибув Сомко в табір Переяславського полку, став готувати військо до бою, щоб силою вирвати булаву. Раптом прискакав конем Васюта й сказав, що уже не він полковник ніженський, а Гвинтовка, он у нього вже й срібний пірнач виблискує. Поки Сомко роздумував, що йому робити, кілька сотень поїхало на поклон Брюховецькому, зрадивши гетьмана. Тоді Сомко поїхав до царського намету, а там Іванець від князя царські дари приймає. Біля нього Вуяхевич та інші значні сомківці із запорожцями. Попросив Сомко в московського князя захисту й справедливості, а той не знає, що діяти, бо вже взяв від Брюховецького великі подарунки.

Новоспечений гетьман Брюховецький звелів схопити Сомка й закувати в кайдани. Старшина хотіла оборонити Сомка, але він сказав, плачучи: "Братці мої... милії! Що вам битись за мою голову, коли погибає Україна! Що вам думати про мою наругу, коли наругавсь лихий мій ворог над честю й славою козацькою? Пропадай шабля, пропадай і голова! Прощай, безщасна Україно!". І кинув об землю свою шаблю. Дуже зрадів Брюховецький, звелів Сомка, Васюту і їхню вірну старшину кинути у в'язницю, а Вуяхевичу наказав написати листа цареві в Москву, що Сомко буцімто козаків бунтує проти царя.

Нового гетьмана зі старшиною повели в соборну ніженську церкву для царської присяги, а потім на пишний бенкет, який йому влаштували міщани.

Скорочений стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.
Авторські права на переказ належать Укрлібу

XV

Черевань хотів швидше вибратися з цієї колотнечі у своє Хмарище.

Коли Брюховецький вирушив до присяги у місто, селяни зраділи і вирішили й собі, раз тепер немає ні пана, ні мужика, нема ні вбогих, ні багатих. Вони вирішили йти панським добром ділитись. Але московська сторожа не пустила селян до міста, тоді вони кинулися грабувати Сомків табір. Однак дістали облизня, бо й там уже порядкували козаки. Зрозуміла чернь, що одурено її. Хотіли йти скидати Брюховецького і садити Сомка, та тільки нічого з того не вийшло. Вирішили мужики тікати швидше додому, поки їм не дісталося. І говорили між собою: "Ніде правди діти, не на добре діло ми пустились! Ліпше зробили наші сусіде, що не послухали запорожців. Тепер стидно в село й очі появити: довіку будуть дражнити чорною радою!" І почав чорний люд розходитися.

Роз'їжджалася з Ніженя шляхта. Запорожці переслідували шляхтичів, нещадно їх грабували, забирали насильно дівчат собі в жінки. Було б таке й Череваневі, якби не блакитна стрічка в комірі. Деяким панам довелося переодягатися в селянську одежу й пішки тікати з цієї чорної ради.

Зустрів Черевань по дорозі Тараса Сурмача з міщанами. А той і пожалівся, що одурили їх, як самі хотіли. Коли був бенкет для нового гетьмана, з усього міста позносили срібні кубки, ковши та коновки. А запорожці їх зі столів позабирали. Бурмистр став їм докоряти, злодіями називати, то ледь не вбили. Кинулись міщани жалітися гетьману, а той сміється – тепер же у нас все спільне, ми ж як рідні брати.

Черевань ще як дізнався від Тараса, що Брюховецький засватав у дядька Гвинтовки його Лесю за свого писаря, зовсім занепав духом. Раптом почувся голос Тура, який говорив, що Леся дістанеться йому. Петро аж похолов, став нагадувати Кирилові про їхню давню дружбу. Але той відповів, що тепер усе перевернулося з ніг на голову, і помчався зі своєю ватагою до Гвинтовчиного хутора.

Петро хотів поїхати слідом, але батько сказав, що тепер не час думати ні про яких Череванів. Петро поїхав за панотцем, похиливши голову, а серце його розривалося навпіл. Згодом розпрощалися Шрами з Череванем і Василем Невольником та й поїхали в різні боки.

XVI

Брюховецький тим часом бенкетував у Ніжені. За подароване золото сидів із ним поряд князь Гагін, не вважаючи на те, що не личило б йому бути поряд із гайдамакою, не годилося б обманювати царя.

Після обіду провів Брюховецький князя аж за ворота. Аж тут назустріч йому ведуть січові діди запорожця, що внадився до ковалевої жінки з Гвинтовчиного хутора. Діди хотіли побити запорожця киями, але гетьман наказав скликати раду. Пугач хотів виступити, але Іван Мартинович звелів ударити в срібні бубни та й сам забрав слово. Він сказав, що не годиться з-за жінки забивати братчика до смерті. Пугач сказав гетьману, що козаки вивезли його на своїх старих плечах у гетьмани, а тепер він вже без них думає Україною орудувати, та недовго це буде. Брюховецький звелів йому замовкнути й сказав, що не дасть своїх козаків бити за дурницю киями, а кому не подобається, хай іде собі на Запорожжя. Січові діди гукнули, що підуть у свої курені, покликали козаків, але ті мовчали та один за одного ховалися. Тоді діди плюнули та й пішли самі, а Іванцеві тільки того й треба було. Пішов він відпочивати і думати, як Сомка зі світу звести. І натякнув Петрові Сердюку, розповідаючи свій сон, ніби Сомкові миша голову відкусила. Петро здогадався, що від нього хочуть, але відмовився. Брюховецький залишився ні з чим.

XVII

До Іванця попросився якийсь чоловік, з кобеняком, насунутим на самі очі, в широкій семрязі, на спині горб. Коли незнайомець відкинув відлогу, Брюховецький аж відхитнувся, бо то був Кирило Тур, який хотів знищити Сомка.

Тур добрався до Сомкової в'язниці, показав сторожі перстень, який дав Брюховецький, щоб пропустили. Сомко був прикований залізом до стіни, у подраній сірячині, без пояса і чобіт. Тільки сорочка, вишита Лесею, сяяла на ньому. Насправді Кирило Тур хотів помінятися з Сомком одягом і залишитися у в'язниці, щоб гетьман утік. Надворі чекали молодий і старий Шрами. Але Сомко відповів, що вже й так багато

крові пролито по Україні за гетьманство та панування, але правда й так візьме верх.

Кирило став давати Сомкові свій одяг і перстень, але той раптом запитав, а як же він звідси вибереться. Тур сказав, що дасть собі раду, щось придумає. Однак Сомко категорично відмовився тікати, бо не хотів чужою смертю купувати своєї волі. Тоді обнялися козаки й заплакали. Кирило вийшов і кинув свій одяг сторожам, щоб знали, що не Іванця кат приходив, а сам запорожець Тур. Гірко йому було розказувати Шраму, що не вдалася справа.

Розпрощалися на тім, що Тур поїхав знову викрадати Череванівну, а Шрами – у Паволоч на смерть. Наостанок Петро просив Кирила передати Лесі, що він її й на тім світі не забуде.

XVIII

Старий Шрам, жаліючи паволочан, сам поїхав до Тетері й прийняв усю вину на одного себе за те, що місто збунтувалося проти гетьманської зверхності. Тетеря засудив його, як бунтівника, на смерть: повелів відтяти голову. Зігнавши зі світу свого ворога, дав Паволочі спокій.

Того ж року восени було відтято голову й Сомкові з Васютою у городі Борзні.

Петро Шрам, поховавши батька, пожурився та й вирішив іти на Запорожжя. Але мислі самі звернули на Київ, і ось опинився він біля Хмарища. Ворота були відкриті, Василь Невольник не стеріг хутора. Скрізь було запустіння, але раптом почулася пісня. Петро вскочив у пекарню й побачив Лесю з матір'ю. Присунув і сам Черевань. Посадили Петра на лавку і стали розпитувати. Козак усе розказав. Не раз плакали вкупі, переживаючи і горе, і радість.

Потім Петро став розпитувати Череванів. Ті розказали, як їх Гвинтовка в руки узяв, хотів віддати Лесю за ледаща Вуяхевича. Аж раптом приїхав Кирило Тур із запорожцями, показав якийсь перстень і сказав, щоб йому видали Череванів – везти в Гадяч до гетьмана. Та Кирило завіз їх у Хмарище, а сам відправився у Чорну Гору.

Перед обідом прийшли в хату Василь Невольник, Божий Чоловік і дуже зраділи Шраменкові. А Петро залишився в Череваня, яку своїй сім'ї. Через пів року Петро з Лесею були вже в парі. Отак-то минулося все те лихо, мов приснилося. Одних зломило, а іншим Господь указав рости та цвісти.

Скорочений стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу